

de maasgouw

TIJDSCHRIFT VOOR LIMBURGSE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

*
Adres van de Administratie:
Provinciaal Museum, Bonnefantten,
Ezelmarkt, Maastricht

JAARGANG 80
1961
AFLEVERING 5

*
Adres van de Secretaris der Redactie:
Rijksarchief in Limburg
St. Pieterstraat 7, Maastricht

De memorie-tafel ter nagedachtenis van Gravin Johanna van Meurs († 1461)

Een belangrijk heraldisch document van omstreeks 1470

De gedachtenis aan gravin Johanna van Meurs, de echtgenote van graaf Jacob I van Horne, is lange tijd levendig gehouden door middel van een zogenaamde „memorie”-tafel of herdenkingsschilderij, dat boven haar graf in de kloosterkapel van Sint Elisabethsdal te Nunhem bij Neer was aangebracht. Op het kasteel te Workum (Woudrichem) in de nabijheid van het slot Loevestein is zij 2 april 1461 overleden; op haar ziekbed heeft zij de wens te kennen gegeven te Weert een klooster te stichten voor de minderbroeders-observanten; vandaar wordt zij genoemd de „prima fundatrix”, de eerste stichteres van het minderbroeders-klooster te Weert. Haar echtgenoot, graaf Jacob I van Horne, met wie zij sinds 1448 gehuwd was, heeft nog in hetzelfde jaar uitvoering gegeven aan haar vrome wens. Sinds november 1461 – dus thans vijf eeuwen – zijn de minderbroeders te Weert gevestigd en wel op de plaats van de Aldenborgh, waar graaf Jacob I tot omstreeks 1455 zijn kasteel had; na die tijd woonde hij op de nieuwe burcht, die gebouwd was iets dichterbij de stad Weert, doch eveneens nog op de Biest.

De memorie-tafel, waarvan hier sprake is en een afbeelding wordt afgedrukt, is in de Franse tijd naar elders vervoerd en bevond zich omstreeks 1928 in het Kaiser Friedrich-Museum

te Berlijn. Tengevolge van oorlogshandelingen is het in de oorlog 1940–45 geheel verwoest. Het was een houten paneel van bescheiden omvang (87 × 94 cm.). Het in gotische letters vervaardigde randschrift laat geen twijfel over aangaande de bestemming van het schilderij.

Int jair ons heren MCCCCLXI des anderen daighs inden aprill starff toe Woirc/ hem die hoigebaren vrouwe Johanna dochter greve Frederijcks van Moirse/ irste grevynne toe Hoirne vrouwe toe Altenae toe Montegys toe Torterlhem ende/ toe Craenendonck hier begrave wes siele moet ruhen in vreden Amen./

De wapens in de vier hoekranden van het randschrift hebben betrekking op het geslacht van Johanna van Meurs en zijn een bevestiging van de bestemming van deze „memorie”-tafel.

Het randschrift deelt ons mee dat op 2 april 1461 te Woudrichem is overleden de hooggeboren vrouw Johanna van Meurs, dochter van graaf Frederik, eerste gravin van Horne, vrouwe van Altena, Montigny, Cortessem (er staat Torterlhem) en Cranendonk. Hier (= Nunhem) begraven; wier ziel ruste in vrede. Amen.

Johanna van Meurs en haar „titels”

Dat het herdenkingsschilderij de „officiële” titulatuur geeft van Johanna van Meurs, mag zeker worden verondersteld. In de omlijsting van het familieportret wordt zij genoemd doch-

ter van Frederik van Meurs en eerste gravin van Horne. Deze familienaam en grafelijke titel bieden voor het begrijpen van Johanna's titulatuur geen moeilijkheid. Wel is dit het geval met de titels van: „*vrouwe van Altena, Montigny, Cortessem en Cranendonk*”. Deze titels voert zij als echtgenote van Jacob I van Horne, dus met andere woorden zij ontleent deze aan haar huwelijk. Graaf Jacob I is „Heer” (Dominus) over de genoemde gebieden en zijn echtgenote is „Domina” van de „Heerlijkheden”.

Reeds in de 13de eeuw is het huis van Horne: „Heer van *Altena*”, de landstreek tussen Biesbosch en Bommelerwaard met de stad Woudrichem. Sinds 1332 heeft het huis van Horne deze heerlijkheid als leen van het graafschap Holland.

De titel van „Heer van *Montigny*” heeft Jacob van Horne ontvangen uit de nalatenschap van zijn vader Willem (VIII?), die gehuwd was met Johanna van Montigny, wier broer kinderloos stierf. Vandaar dat Johanna van Montigny, de moeder van (de latere) graaf Jacob I, deze heerlijkheid bezat en zo overbracht naar het huis van Horne. Graaf Jacob I droeg de heerlijkheid Montigny over aan zijn tweede zoon (Frederik van Montigny). Frederiks dochter Maria (van Montigny) huwde met een Philips van Montmorency, wiens zoon Joseph (van Montigny) „Heer van Nevele” huwde met Anna van Egmond. Philips van Montmorency, in 1568 te Brussel op het schavot gestorven, is een zoon uit dit huwelijk.

Na de dood van Joseph van Montmorency (+1530) is Anna van Egmond opnieuw getrouwd en wel met graaf Jan van Horne, een broer van graaf Jacob III. Daar Jacob III (+1531) en Jan van Horne (+1540) beiden kinderloos zijn gestorven, is Philips van Montmorency door erfschikking van zijn stiefvader Jan van Horne in het bezit gekomen van de titel: graaf van Horne en van Meurs.

Een oude heerlijkheid van het graafschap Loon in het bisdom Luik is *Cortessem*, gelegen in de nabijheid van het belgische Hasselt. Door Dirk van Altena is deze heerlijkheid in 1243 vermaakt aan zijn neef Willem III van Horne, en zo was de titel van „Heer van *Cortessem*” reeds lang verbonden aan de Heren van het huis van Horne.

De heerlijkheid *Cranendonk* (met Eindhoven) is eerst ongeveer 1458 aan het huis van Horne gekomen, en wel afgekocht van Maria

van Schoonvorst. Deze heerlijkheid bleef leenplichtig aan de hertog van Brabant. In het wapen van Eindhoven wordt dat van Horne nog teruggevonden.

Datering omstreeks 1470

Het schilderij, vervaardigd na 1461, kan gedateerd worden rond 1470. Immers kort daarna heeft graaf Jacob I het bestuur over het graafschap Horne overgedragen aan zijn toen oudste zoon, Jacob II, die gehuwd was met Philippina van Wurtemberg, wier wapen aanwezig is in het wapenschild van graaf Jacob II. Zij is echter in 1475 overleden; graaf Jacob II is omstreeks 1477 opnieuw gehuwd en wel met Johanna van Gruuthuuse (= van Brugge), wier wapen op het schilderij niet wordt aangetroffen. Vandaar dat het schilderij ongetwijfeld vervaardigd is vóór 1477, en naar onze mening omstreeks 1470.

Product van de Gelderse School

De vervaardiger van het paneel is niet bekend. De gelaatsexpressie van de familie van Horne op het paneel vertoont weinig variatie; dat dit het resultaat is van een latere „restauratie” is niet onmogelijk. Overigens moet de waarde en betekenis van dit schilderij niet in deze bijkomstigheid gezocht worden.

Te oordelen naar de spitsvormige, langrechte vingers en de eigenaardig gebogen pink kan gezegd worden dat het paneel een product is van de Gelderse School.

Als geheel van compositie is het ongetwijfeld verdienstelijk werk. De voorstelling geeft ons een zittende Madonna, met goddelijk Kind staande op haar schoot, te midden van een omsloten hof (hortus conclusus); geflankeerd rechts door de heilige Hieronymus kerkleraar (in kardinaalsgewaad) als beschermheilige van graaf Jacob; links door de heilige Elisabeth van Thüringen (met koningskroon) als beschermheilige van gravin Johanna van Meurs. Op de achtergrond rechts het stamslot van graaf Jacob (= Horne) en links dat van gravin Johanna (= Meurs).

De bewering dat de achtergrond links (dus achter de h. Elisabeth) het (nieuwe) kasteel van Weert en daarnaast dan tevens het minderbroedersklooster of de Aldenborgh te zien geeft, houdt geen grond, als men de compositie

Memorie-tafel ter nagedachtenis van Gravin Johanna van Meurs (± 1470)

én de bestemming van het paneel goed voor ogen houdt. De vier wapenschilden van de randlijst verwijzen naar het geslacht van Meurs! Deze achtergrond kan door ons niet nader geïdentificeerd worden, doch wij vermoeden dat ofwel het stamslot Meurs of anders dat van Sarwerden in aanmerking komt.

Het patronaatschap van de h. Elisabeth van Thüringen, franciscaanse derde-ordelinge, vindt een verklaring enerzijds in de algemene bekendheid van deze heilige koningsdochter, gestorven in 1231 en gecanoniseerd in 1235; anderzijds in de relatie van Johanna van Meurs met de minderbroeders-observanten. De keuze van haar laatste rustplaats in het klooster Sint Elisabethdal bij Nunhem is aan deze verering wellicht

niet vreemd; zowel van Meurs als van Horne stonden in goede betrekking met dit sinds 1435 tot het Windesheimerkapittel behorend klooster van Augustijnkerkheren.

Het beschermheerschap van de h. Hieronymus Kerklaraar, patroon van de minderbroederskerk te Weert, is ongetwijfeld te danken aan de invloed van Windesheim (Moderne Devotie), en kan beïnvloed zijn door de reis van Jacob van Horne naar Rome en Jerusalem in het jubeljaar 1450.

Familieportret als geschiedkundig document

In de eigenlijke kunstwaarde is de betekenis van dit paneel niet gelegen, alhoewel het een

heel behoorlijk werkstuk is. De waarde van dit schilderij moet vooral gezocht worden in de voorstelling die het biedt. Het is namelijk een belangrijke en primaire bron voor de kennis van het huisgezin van de eerste „graaf” van Horne, Jacob I, en zijn echtgenote Johanna van Meurs.

Dit schilderij is het enige document dat volledig inlichtingen verschaft over het getal kinderen van dit grafelijke echtpaar. Rechts van graaf Jacob zijn twee jongensfiguren (zonder wapen) aangebracht; de eerste zoon, genoemd naar zijn grootvader, Willem is geboren in 1449 en overleden in 1453¹); over de tweede afgebeelde en vroeg gestorven jongen is verder niets bekend. De overige zes kinderen (drie jongens en drie meisjes) voeren een wapen evenals de ouders. De uiterst rechtse mannenfiguur (dus op de foto geheel links) is gekleed in een priesterlijk gewaad en heeft aan zijn voeten het „ongedeelde” wapen van zijn vader, namelijk van Horne.²) Het is Johan van Horne, de latere elect-bisschop van Luik (+ 1505). De wapens van de moeder en de andere vijf kinderen zijn allen „gedeeld”, hetgeen wijst op een huwelijksband.

Heraldisch document

Het wapen van de eerste zoon, graaf Jacob II, heeft links dat van Horne en rechts³) dat van de graven van Wurtemberg, daar hij gehuwd was met Philippina van Wurtemberg, die in 1475 is overleden. Het wapen van zijn tweede vrouw, Jeanne de Gruuthuuse (= Johanna van Brugge), ontbreekt. Vandaar de datering van het paneel vóór 1477.

Het wapen van de tweede zoon, Frederik van Horne, later „Heer van Montigny”, laat in de rechterhelft zien het wapen van Melun, daar hij gehuwd was met Philippotte van Melun. (In blauw 7 gouden penningen 3 - 3 - 1 gerangschikt, en een effen gouden schildhoofd.)

De linkerhelft is „doorsneden”. In de bovenhelft de 3 omgewende posthoorns; de benedenhelft geeft niet al te duidelijk een leeuw te zien. R. T. Muschart (zie noot 2) kon deze linkerhelft met betrekking tot de leeuw niet nader identificeren.

Frederik van Horne, geboren vóór 1454 (in 1467 wordt hij meerderjarig genoemd), was „Heer van Montigny en Virny” en is 30 december 1487 overleden.

Ook de wapens aan de voeten van de vier

vrouwelijke figuren, namelijk van de echtgenote en de drie dochters van graaf Jacob I, zijn allen „gedeeld”. Dit wijst er dus op dat allen reeds uitgehuwelijkt waren tijdens de vervaardiging van het familieportret.

Heraldisch geheel verantwoord geeft het wapen van Johanna van Meurs rechts dat van haar echtgenoot, van Horne, en links het familiewapen van haar vader, Frederik van Meurs. Het links „gevierendeelde” wapen (1 en 4 een dwarsbalk; 2 en 3 een dubbele adelaar) is namelijk het wapen van de graven van Moerse (Meurs) en Sarwerden, dat eveneens zich bevindt in de (heraldisch) rechter bovenhoek van de omlijsting van het schilderij, waar de kwartieren van Johanna van Meurs' ouders zijn aangebracht. Over deze vier randwapens wordt later nog even gesproken. De wapens van de drie dochters hebben (heraldisch) links het wapen van Horne, en rechts dat van hun echtgenoten.

Maria van Horne, gehuwd met een graaf van Virnenburg, voert rechts in het wapen 7 ruiten in 2 horizontale rijen (respectievelijk 4 en 3 aaneengesloten naast elkaar gerangschikt)

Walburgis van Horne, gehuwd met Kuno II, graaf van Manderscheid - Virnenburg, heeft aan haar voeten een rechts „gevierendeelde” wapen (1 en 4 een groot-hoekige dwarsbalk = rood in goud, het wapen van Manderscheid; 2 en 3 een leeuw).

Margaretha van Horne, uitgehuwelijkt aan Arnoud van Horne - Houtkerke, heeft eveneens rechts een „gevierendeelde” wapen (1 en 4 (3) omgewende posthoorns, 2 een leeuw, 3 een linkerschuinbalk beladen met 3 schelpen geplaatst in de richting van de balk).⁴)

De kwartieren van het geslacht van Meurs

De ouders van gravin Johanna van Meurs zijn Frederik van Meurs en Beatrix Engelberta van Kleef. De familiewapens van deze geslachten zijn aangebracht in de vier hoeken van de randomlijsting van het schilderij.

In de rechtse bovenhoek (dus op de foto links) – zoals reeds gezegd – het „gevierendeelde” wapen van de graven van Moerse und Sarwerden: 1 en 4 een dwarsbalk (= van Meurs); 2 en 3 een dubbele adelaar (= Sarwerden). In de rechtse benedenhoek het wapen van Sarwerden met de dubbele adelaar (zilver in zwart). Deze wapens geven derhalve

de afstamming van de vader van Johanna van Meurs, namelijk graaf Frederik, die in 1429 bekende van hertog Arnold van Gelre 6000 rijnsse guldens ontvangen te hebben.

De wapens aan de linkse zijde geven de afstamming van Johanna van Meurs van haar moeders zijde, namelijk van Kleef. De linkse bovenhoek geeft het „gedeelde” wapen van de hertogen van Cleve, die tevens graven waren van der Marck: I de Kleefse Karbonkel en II een in 3 horizontale rijen geschakeerde dwarsbalk (= van der Marck). De linkse benedenhoek geeft wederom een „gevierendeeld” wapen: 1 en 4 een leeuw (met dubbele staart? niet al te duidelijk); 2 en 3 een leeuw met dubbele staart; en in een klein hartschild 3 kepers. Volgens de bekende heraldicus R. T. Muschart wordt dit wapen aangetroffen op de zegels van Adolphe hertog van den Berge ende greve van Ravensberge (o.a. 24 juni 1409) en van Gerhart herzoge zo Guijlge zo dem Berge und greve zo Ravensberge, die 14 april 1463 zijn bestand verlengde met hertog Arnold van Gelre. Evenzo op het zegel van Wilhelm hertog tot Gulichen tot den Berge heer zo Ravensberge en heer zo Leijmbergh (24 maart 1476).

Het is dus wel duidelijk, dat de wapens van de omlijsting van het schilderij de 4 kwartieren bieden van het geslacht van Johanna van Meurs, die van hooggeboren afkomst was. Haar vader was sinds 1431 ridder van de orde van het Gulden Vlies en derhalve een zeer belangrijk persoon. Dit blijkt ook reeds uit het feit, dat hij drie broers had die bisschop waren: Dirk, bisschop van Keulen; Hendrik, bisschop van Munster; en Walraven van Meurs, tegenstander van de bisschop van Utrecht, Rudolf van Diepholt; later is Walraven van Meurs de wettige opvolger geworden van zijn broer Hendrik als bisschop van Munster.

Graaf Frederik van Meurs treedt reeds in 1428 en 1432 op als voogd, „momber”, over de jonge Heer Jacob van Horne, die later zijn schoonzoon zou zijn; vermoedelijk was reeds in deze tijd het huwelijk van Frederiks dochter, Johanna van Meurs, in de maak. Jacob van Horne is omstreeks 1426 geboren en zijn vader Willem is in 1433 overleden en begraven te Aken. Johanna van Meurs was de jongste dochter van graaf Frederik; hijzelf wordt ook ver-

meld onder de weldoeners van het klooster Sint Elisabethdal bij Nunhem, waar zijn dochter haar laatste rustplaats heeft gekregen en waar de „memorie”-tafel de gedachtenis aan het geslacht van Meurs levendig moest houden.

DANIËL VAN WELY, O.F.M.

1) Hij ligt begraven in de abdijkerk van Anchin, niet ver van Montigny; zie het grafschrift bij J. Wolters, *Notice historique sur l'ancien comté de Hornes*, Gent 1850 blz. 49.

2) Het hoofdwapen van Horne op dit paneel geeft „3 omgewende posthoorns” te zien met het mondstuk gewend naar (heraldisch) links; verder het helmteken: een hermelyn kegelvormig voorwerp met aan het beneden einde een horizontale hermelyn band (een opslag?). Volgens mededeling (29 X 1954) van de bekende heraldicus R. T. Muschart (+ 1955) zijn deze „omgewende” posthoorns in de abnormale stand. De normale stand is met het mondstuk naar (heraldisch) rechts, zoals deze wordt aangetroffen op diverse zegels van graaf Jacob I, namelijk de posthoorns niet „omgewend.”

Ook de verdere gegevens over de heraldiek van het betreffende paneel zijn gecontroleerd en aangevuld door deze „bekwame nederlandse heraldicus, R. T. Muschart, die op 14 nov. 1955 te Arnhem overleed. Zijn zeer grote verdiensten voor de nederlandse heraldiek zijn in de vakliteratuur uitvoerig geschetst” (Jaarboek van het Centraal Bureau voor genealogie 10 (1955) blz. 5). Honor cui honor.

3) Dat in de wapens van de man door de rechtse plaatsing van dat der echtgenote hieraan „voorrang” wordt gegeven, wordt verklaard uit hoffelijkheidsmotief.

4) Margaretha van Horne, geboren 1460/61, jongste dochter van graaf Jacob I, is reeds in 1464 uitgehuwelijkt aan Arnoud de jeugdige zoon van Philips van Horne-Houtkerke, de heer van Gaesbeek. Dit huwelijksplan had tot doel het geschil over de heerlijkheid Gaesbeek te regelen. Uiteindelijk is Margaretha in 1473 op 13-jarige leeftijd gehuwd met de vader van Arnoud. De eerste vrouw van Philips, Jeanne de Lanoy, was reeds overleden.

Welke persoon van het geslacht van Horne-Houtkerke beantwoordt aan het wapen aan de voet van Margaretha op het betreffende paneel? De heraldicus R. T. Muschart (zie noot 2) kent wel verschillende personen met de naam de Hornes, die dit wapen voeren; o.a. één Jan van Hornes overleden in 1541 en een andere overleden in 1612; beide begraven in de kerk te Boxtel (zie Noord Brabantsche Almanak 1892).

Geeft dit wapen tenslotte een aanwijzing om het paneel te dateren tussen 1473 en 1477?

Met betrekking tot alle genoemde personen van het huis van Horne, zij hier verwezen naar de nog altijd belangrijke publikatie van A. Pompen, O.F.M., *Jacob de Eerste, graaf van Horne*, in *Publ. de Limbourg* 40 (1904) en naar M. F. V. Goethals, *Histoire généalogique de la maison de Hornes*, Brussel 1848.